

HARBIY XIZMATCHILARDA KOPING STRATEGIYALAR SHAKLLANISHINING SOTSIAL-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jumanazarova Asal Rustambay qizi¹

Annotatsiya: : *Harbiy sotsiologiyaning kelib chiqish tarixi, uning rivojlanishi va mudofaa tizimidagi muhim o`rni haqida bilish uni yanada chuqurroq o`rganishga imkoniyat yaratadi. Ushbu maqolada harbiy sotsiologiyaning dolzarbligiga qisqacha to`xtalib o`tiladi va harbiy xizmatchilarning harbiy xizmatchilarning stresslarni yengishga qarshi koping strategiyalar haqida ma`lumot beriladi.*

Kalit so`zlar: *harbiy xizmatchi, harbiy sotsiologiya, N.A. Korf qarashlari, koping strategiya, kasbiy stress*

Harbiy sotsiologiya tarixi jamiyatning o'zini o'zi bilish vositasi sifatida umumiy sotsiologiya tarixining tarkibiy qismidir. Nazariy harbiy sotsiologiyaning mafkuraviy va konseptual kelib chiqishini qadimgi dunyo ijtimoiy falsafasida topish mumkin.² Ma'rifat davrida harbiy ta'lim tizimini takomillashtirish orqali harbiy sotsiologik bilimlarning keyingi rivojlanishi uchun asoslar yaratildi va sanoat inqilobi ixtisoslashtirilgan ta'limni har qanday texnologik rivojlangan faoliyat sohasi uchun ajralmas holga keltirdi, buning natijasida XVIII-XIX asr boshlarida birinchi harbiy akademiyalar tashkil etila boshlandi. Dastlab, harbiy kadrlar tayyorlash jarayonida yetakchi o'rinni tabiiy fanlar va texnik fanlar egallagan, ammo vaqt o'tishi bilan ijtimoiy-gumanitar tarkibiy qism unda tobora muhim rol o'ynay boshladi. XIX asrda umumiy sotsiologiyaning paydo bo'lishi va institutsionalizatsiyasi harbiy qo'mondonlik, jangovar sharoitlarda odamlarning xatti-harakatlari, armiyada xizmat qilish motivlari va jamiyatning harbiy sohasi bilan bog'liq boshqa hodisalar va jarayonlar to'g'risida ma'lumot to'plashning ilmiy usullarini ishlab chiqish va takomillashtirishga obyektiv hissa qo'shdi.

Ijtimoiy taraqqiyot tarafdorlari bo'lgan holda, ular sanoatlashtirish asta-sekin insoniyatning urushlardan xalos bo'lishiga olib keladi va shunga ko'ra, ijtimoiy institut sifatida armiya keraksiz tarzda yo'q bo'lib ketishiga ishonishdi. Keyinchalik, XIX- XX asrlarning boshlarida asrlar bu sozlamalar qayta ko'rib chiqilgan. Xususan, nemis sotsiologi M.Veber XVI asr va undan keyingi asrlardagi Yevropa armiyalarida oqilona tashkil etish modelini va mehnat intizomi maktabini ko'rdi va uning vatandoshi V.Zombar urush va kapitalizm o'zaro bir-birini mustahkamlaydi, degan xulosaga keldi. Chunki armiya nafaqat intizom, tayyorgarlik va vaqtni kuzatishni talab qiladi, balki kapital, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish va harakatini ta'minlaydigan iqtisodiy munosabatlarning muhim subyektidir. Ikki jahon urushi shuni ko'rsatdiki, harbiy sohaning jamiyat hayotiga ta'siri kamaymaydi, balki kuchayadi. Sotsiologiya Ikkinchi Jahon Urushidan so'ng, davlatlar katta jangovar qo'shinlarni ushlab turishi kerak bo'lganda, harbiy kafedralar motivatsiya, harbiy xizmat sharoitlariga moslashish, intizomni saqlash va institutlarning o'quv dasturlari kabi muammolarni o'rganish uchun so'rovni shakllantirdilar. Oliy harbiy ta'lim ijtimoiy-gumanitar blokda kurslar ijobiy natijalar bergan.

¹ Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Sotsiologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

² Vedernikov VN Harbiy sotsiologiya: nazariya, metodologiya, tarix va amaliyot masalalari / VN Vedernikov. – M.: GAVS, 1994 yil.

Chor Rossiyasida harbiy sotsiologiya XIX asr o'rtalarida paydo bo'la boshladi . Buyuk davlatlarning yangi miqyosdagi urushlarga tayyorlanishi, umumbashariy harbiy burch asosida ko'p millionli ommaviy armiyalarning yaratilishi bilan bog'liq tarixiy sabablarga ko'ra Rossiyada harbiy sotsiologiya «urush sotsiologiyasi» sifatida shakllandi.

Zamonaviy rus tadqiqotchilari aynan Rossiya jahon harbiy sotsiologiyasining vatani ekanligiga aminlar ³. Bu fikr xalqaro forumlarda aytilgan va Amerikaning yetakchi harbiy sotsiologlari tomonidan hisobga olingan ⁴. Darhaqiqat, "harbiy sotsiologiya" atamasi birinchi marta Bosh shtab kapitani tomonidan ishlatilgan. N. A. Korf o'zining "Strategiyaga umumiy kirish " asarida Rossiya imperator armiyasining harbiy fanlar falsafasi bo'yicha tadqiqotlar (1897), harbiy ishlar va ijtimoiy hayot sohasidagi ilmiy bilimlarni birlashtirish zarurligini asoslab, Korf psixologiya va sotsiologiya yutuqlarini harbiy ishlar nazariyasiga qo'llash maqsadga muvofiqligini ta'kidladi. Shu bilan birga, u sotsiologiyani maxsus ijtimoiy fanlar falsafasi deb hisoblagan, ularning natijalarini birlashtirgan. Korf harbiy sotsiologiyani harbiy ijtimoiy hodisalar haqidagi fan sifatida belgilab, uni "ijtimoiy hodisalarni harbiy nuqtai nazardan maxsus o'rganadigan nazariyaning yangi tarmog'i" sifatida yaratishni taklif qildi ⁵.

Harbiy xizmatchilar o'ziga xos submadaniyat, turmush tarzi, qadriyatlar va me'yorlar to'plami, ramzlarga ega alohida ijtimoiy qatlam hisoblanadi. Ular nafaqat kasbiy faoliyatda va kundalik hayotda ham o'zlarida kasbiy sifatlarni namoyon qiladi. Harbiy sotsiologiya askarlar va jamiyat o'rtasidagi tafovut va farqlarni o'rganib qolmay, harbiylar jamoalarini, sotsial-psixologik muhitni, o'zaro hamjihatlik va harbiylar oilalarining ijtimoiy muhitini o'rganadi. Harbiy sotsiologiya harbiylarning jamiyatdagi statusini aniqlash orqali jamiyatning ularga bo'lgan munosabatini o'rganadi.

Mamlakat mudofaasini, barqarorligini ta'minlashda harbiy xizmatchilarning sotsial-psixologik holatlari muhim hisoblanadi. Ularning ruhiy holatlarini muntazam o'rganib borish, harbiy jamoalardagi ijtimoiy muhitni maxsus sotsiologik so'rovnomalar orqali o'rganib borish ularda sog'lom ma'naviy muhit yaratishga, kasbiy zo'riqishlarni kamaytirishga, deviantlik va suitsid holatlarini oldini olishga erishish mumkin.

Harbiy xizmatchilarga alohida tadqiqot obyekti sifatida yondashar ekanmiz , ularning kasbiy foliyati, kasbiy zo'riqish va qiyinchiliklarini ham inobatga olamiz. Ularning ruhiy holati kasbiy faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Jamoaning jangovar ruhi undagi har bir askarga bog'liq. Askarlarning ijtimoiy –psixologik holati har doim sotsiolog, psixolog nazoratida bo'lishi kerak.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 7-yo'nalishi aynan shu sohani ham o'z ichiga oladi. Strategiyada alohida maqsadlar belgilangan bo'lib 91-maqsadda "Qurolli kuchlarda axloqiy ruhiy ta'minotni vaharbiy psixologlar institutini yanada takomillashtirish hamda harbiy xizmtchilarning jangovar ruhiyatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilash"⁶ keltirib o'tiladi. Bundan ko'rinib turibdiki harbiy xizmatchilar psixologiyasi , ruhiy holati davlat xavfsizligiga bevosita bog'liq.

Harbiy kasb o'zining murakkabligi bilan birga stresslarga ham boy hisoblanadi. Harbiy xizmatchilar yuqori jangovar tayyorgarlik sharoitida doimiy ravishda turli xil stressli vaziyatlrda bo'lishadi va stressni yengish xatti harakatlaridan foydalanib, ularni turli darajadagi samradorlik bilan yengib o'tishadi. Stresslarga qarshi koping strategiyalar shaxsning konstruktiv faoliyatiga, sodir bo'lgan voqeadan qanday omon qolishga , qiyinchiliklardan qochmasdan, vaziyatdan o'tishga qaratiladi.

³ Shvedkov, O. Harbiy xizmatdagi sotsiologiya [Elektron resurs] / O. Shvedkov // Mustaqil harbiy. ko'rib chiqish. - 2012. - 23 noyabr .

⁴ Segal, D. R. Harbiy ofitserlar ta'limida sotsiologiya / D. R. Segal, M. G. Ender //

⁵ Korf, N. A. Strategiyaga umumiy kirish, keng ma'noda tushuniladi. Harbiy fanlar falsafasi bo'yicha tadqiqotlar / N. A. Korf. – Ed. 2. – M.: URSS , 2012. – 66 b.

⁶ PF-60-сoH 28.01.2022. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>

Koping strategiya-stresli yoki yoqimsiz vaziyatga duch kelishda yoki bunday vaziyatga munosabatini o'zgartirishda qo'llaniladigan harakat, bir qator harakatlar yoki fikrlash jarayoni. Koping strategiyalar mudofaa mexanizmidan farqli o'laroq, muammolarga ongli va to'g'ridan to'g'ri yondashishni o'z ichiga oladi.⁷

Birinchi marta "koping" tushunchasi 1962-yilda L.Merfi tomonidan ishlatilgan.⁸ Kasbiy faoliyat yoki kundalik hayotda stresslarga duch kelish tabiiy holat hisoblanadi. Lekin hamma buni o'z faoliyatdan kelib chiqib yengib o'tish yo'lini bilishi kerak. Harbiy xizmatchining psixologik stress holati xizmat faoliyatiga halaqit bermasligi uchun shaxsda koping- strategiyalarni shakllantirgan bo'lishi kerak. Bu har bir shaxsda individual bo'ladi.

Harbiy xizmatchilar bilan muntazam ravishda psixolog va sotsiologlarning shug'ullanishi, ularning ijtimoiy muhitini va sotsial-psixologik holatiga to'g'ri baho berib borishi ularda koping stragiylar shakllanishiga turtki bo'ladi. Ko'pgina ziddiyatli jarayonlar guruh birligiga ham sabiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, ko'rinib turibdiki koping strategiya lar ham shaxsiy ham jamoaviy munosabatlar uchun birdek muhim hisoblanadi. Harbiy xizmatchida stresslarga qarshi himoya sifatida koping strategiyalarni shakllantirishi jangovarlik sifatini oshirishga yordam beradi. Bo'lajak ofitserlarda koping strategiya tushunchasini shakllantirish, ularda ruhiy tushkunlikni oldini olish, o'zaro konflikt holatini keltirib chiqarmaslik, mustahkam iroda sifatlarini rivojlantish sotsiolog yoki psixologlarning asosiy vazifalaridan biri bo'lmog'i kerak.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, harbiy xizmatchilar shaxsida stressni ifodalanishi muammosini o'rganish, stressni ifodalanishi muammosini o'rganish, harbiy xizmatchida namoyon bo'lgan xulqning shakllanishida uning qaysi xususiyatlari yetakchilik qilganligi, u yoki bu xatti-harakatlarni sodir etishida nimalarga asoslanganligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etib, empirik jihatdan o'z tasdig'ini topishilozim bo'lgan xulosalar bilan asoslanishi hamda harbiy xizmatchi o'tmishi va hozirgi mavjudlugini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, uning xulqida kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan o'zarishlarni ham bashorat qila olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vedernikov VN Harbiy sotsiologiya: nazariya, metodologiya, tarix va amaliyot masalalari / VN Vedernikov. – M.: GAVS, 1994 yil.
2. Shvedkov, O. Harbiy xizmatdagi sotsiologiya [Elektron resurs] / O. Shvedkov // Mustaqil harbiy. ko'rib chiqish. - 2012. - 23 noyabr .
3. Segal, D. R. Harbiy ofitserlar ta'limida sotsiologiya / D. R. Segal, M. G. Ender //
4. Korf, N. A. Strategiyaga umumiy kirish. Harbiy fanlar falsafasi bo'yicha tadqiqotlar / N. A. Korf. – Ed. 2. – M.: URSS, 2012. – 66 b.
5. PF-60-сон 28.01.2022. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
6. dictionary.apa.org (American Psycholigacal association)
7. Татьяначенко Н.П. Развитие понятия «копинг» в отечественной и зарубежной психологии // Известия Южного федерального университета.

⁷ dictionary.apa.org (American Psycholigacal association)

⁸ Татьяначенко Н.П. Развитие понятия «копинг» в отечественной и зарубежной психологии // Известия Южного федерального университета.

